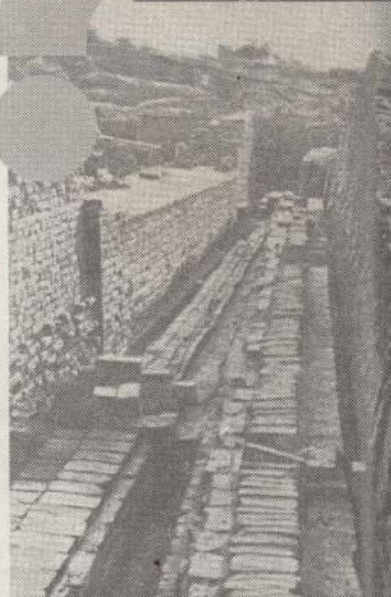


кон

ІСТОРИЯ

В ШКОЛІ

**Мохенджо-Даро:
ТАЄМНИЦЯ
З ГЛИБИНИ ВІКІВ**



**Науково-методичний
журнал для вчителів**

№ 10 '2001
жовтень

ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

№ 10'2001

Науково-методичний журнал. Індекс видання 74654. Виходить щомісяця.

Свідоцтво про державну реєстрацію — серія КВ №1376.

Видавництво «Етносфера» 03035 м. Київ, а/с 59, конт. т. (044) 248-52-43.

Видавець: *Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова.*

Виданню часопису сприяють:

*Інститут історії України НАН України,
Інститут педагогіки АПН України,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів,
Творча спілка вчителів України,
Міжетнічна педагогічна асоціація України.*

Редакційна колегія:

Володимир Абаїмов
Роман Арцишевський
Анатолій Булда
Едуард Вільчковський
Юрій Войцеховський (шеф-редактор)
Дмитрій Злепко (Мюнхен)
Людмила Калініна
Борис Кобзар
Омелян Коваль (Брюссель)
Володимир Комаров
Віктор Король
Фелікс Левітас

Ольга Малій
Петро Панченко
Павло Полянський
Олена Пометун
Олександр Ресніт
Владислав Анджей Серчик (Варшава)
Володимир Сотниченко
Геннадій Стрельський
Олександр Сушко
Федір Турченко
Рафаель Шамелашвілі
Галина Швидько

© «Історія в школі» 2001

Відповідальні за випуск:

Ю. Войцеховський, А. Гусев (комп'ютерний дизайн, набір та верстка)

ЗМІСТ

Університет знань

- Ю. Войцеховський.** У підстав сучасних польсько-українських дипломатичних відносин (Польський незалежницький рух II половини 1970-х —середини 1980-х рр. щодо української справи).....2
- В. Абаїмов.** Без Білої Церкви не було б Переяслава
(Білоцерківський договір 1651 р.: доля і значення).....7

Педагогічний колегіум

- Р. Осадчук.** Вимоги до контролю та перевірки за навчанням учнів з предметів суспільно-гуманітарного циклу.....11

Творча майстерня

- В. Коцур, Б. Чернов.** Проблема змісту історичної освіти у шкільних підручниках історії (частина третя).....13
- В. Комаров.** Україна в роки нової економічної політики: проблеми економічної освіти десятикласників.....19

Біля класної дошки

- І. Коляда.** Київська держава за Ярославичів (7 кл.).....24
- В. Сотниченко, О. Ільющина.** Руйнування Української козацької держави у II пол. XVII ст. (8 кл.).....27
- Н. Соломахіна.** Україна у першій світовій війні (10 кл.).....30
- П. Мороз.** Повторювально-узагальнювальний урок з розділу «Історія Стародавнього Сходу» (6 кл.).....34

Факультет допоміжних професій

- В. Позняков.** Центризм як ідеологія пошуку компромісу і громадянського миру (урок з курсу «Основи громадянської освіти», 10 кл.).....38

Дискусійний зал

- В. Король, А. Пошкурат.** Як ми бережемо наше минуле, так ми дбаємо про духовне і фізичне здоров'я сучасних поколінь (До 80-річчя Подільського району Києва).....42

КДПУ

Читальний зал
суспільних наук

УКРАЇНА В РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ДЕСЯТИКЛАСНИКІВ

Розпочинаючи висвітлення економічних проблем України 20-х років ХХ століття, вчитель привертає увагу учнів до того, що на повторювально-узагальнюючому уроці, присвяченому визвольним змаганням українського народу у 1917-1920 роках, одним з запитань було наступне: «*як пояснити думку одного з відомих в той час політиків про те, що ніхто не сумнівається в перемозі більшовиків на воєнному фронті. Але ніхто також не сумнівається і в тому, що більшовики зазнали нищівної поразки на фронті економічному*». Тобто, це означало фактичну втрату більшовиками державної влади. Вчитель пропонує десятикласникам пригадати, в чому конкретно полягали причини поразок більшовиків в галузі економіки. Десятикласники пригадують основні риси політики «воєнного комунізму», який повністю заперечував ринкові відносини як такі. А це обумовило невідворотність та історичну закономірність економічної поразки більшовизму.

Після цього вчитель детально висвітлює економічне становище України на початку 20-х рр. ХХ ст. і наводить, зокрема, такі факти. Загальні збитки колишньої Російської імперії за 1918-1920 рр. становили 30 млрд. золотих карбованців в цінах 1913 р. В той же час загальні збитки України становили 10 млрд. золотих карбованців. На думку одного з тогочасних економістів, ніде господарча розруха не досягла таких розмірів, як в Україні. Після цього вчитель пропонує учням подумати над тим, чому події того часу в Україні мали такі тяжкі наслідки та врахувати також той факт, що Україна займала лише декілька відсотків території колишньої Російської імперії.

Аналізуючи наведені вчителем факти, десятикласники вказують, спираючись на набуті раніше знання, що Україна була найрозвинутішим регіоном Російської імперії. Саме тому наслідки подій 1917-1920 рр. тут виявилися найтяжчими. Продовжуючи співбесіду з учнями, вчитель пропонує їм знайти вихід з того становища, в якому опинилася тогочасна Україна. Досвід навчання свідчить, що десятикласники, як правило, говорять, що треба відновити роботу як промисловості, так і сільського господарства.

Відштовхуючись від відповідей учнів, вчитель продовжує виклад навчального матеріалу. Він звертає увагу старшокласників на те, що для відновлення економіки України тре-

ба було зацікавити безпосереднього працівника в результатах його праці. Робітник краще працювати не буде доти, доки не відчужить поліпшення рівня свого життя хоча б в плані харчування. Харчуватися ж краще він не зможе, тому що на селі панує суцільна зрівнялівка і немає найнеобхідніших знарядь праці. Крім того, селянин зовсім не зацікавлений в тому, щоб виробляти хліба більше, ніж йому потрібно для власного вжитку. Таким чином, говорить вчитель, утворюється своєрідне зачароване коло. Суть його в тому, що не можна підняти промисловість без поліпшення стану справ на селі. В той же час не можна поновити виробництво на селі без розвитку промисловості. В такий спосіб вчитель створює на уроці проблемну ситуацію і пропонує десятикласникам знайти її розв'язок. Як доводить практика навчання, учні самостійно знайти вихід не можуть, хоча і намагаються це зробити. За допомогою декількох додаткових запитань вчитель ще більше загострює на уроці проблемну ситуацію. Мета створення проблемної ситуації полягає не в тому, щоб школярі врешті-решт знайшли вихід із «зачарованого кола», а в тому, щоб створити сприятливі умови для подальшого засвоєння учнями доволі складного теоретичного матеріалу.

Характеризуючи економічні відносини, які існували на той час в країні, вчитель говорить, що вони були досить строкатими. Деякі суспільствознавці писали, що в тогочасному суспільстві існували такі господарчі уклади: господарства, які носять переважно замкнений (натуральний) характер і майже ніяк не пов'язані з ринковими відносинами, дрібно-товарне виробництво, приватний капіталізм, державний капіталізм та такі господарства, які дехто називає «соціалістичними». Ті ж дослідники вказували, що в умовах 1920 рр. у суспільстві відбувалася боротьба не між «соціалізмом» та капіталізмом взагалі, а між державним та приватним капіталізмом. Інакше і бути не може в країні з переважанням селянського населення. Такі дослідники рішуче заперечували тим більшовикам, які твердили, що в країні відбувалося безпосереднє будівництво соціалізму. Вони відзначали, що в тих історичних умовах можна вести мову лише про державний капіталізм. Саме він дозволяє створити крупне промислове виробництво, без якого ніяке суспільство існувати не може. Взагалі, краще було б, якби країна спочатку прийшла до державного ка-

піталізму, а потім переходила б до вирішення соціальних питань.

Саме тому більшовики повинні вступити в союз з державним капіталізмом, щоб протистояти приватному капіталізму. Слід сказати, що деякі дослідники вже на початку 1920-х рр. висловлювали сумнів щодо соціалістичного характеру більшовицької партії. Такий висновок підтверджується всією історією більшовизму. Як відомо, осередки цієї партії виникали в крупних промислових центрах та спиралися на підприємства важкої промисловості. Проте, в дійсності, лише після того, як етап індустріального суспільства буде пройдено і велика важка промисловість вичерпає всі можливості для розвитку, державний капіталізм буде зруйновано, і суспільство перейде до нового етапу історичного розвитку.

Саме тому вже в ті часи піддавався сумніву соціалістичний характер подій 1917 р. З точки зору таких дослідників, ці події всього навсього розв'язували протиріччя між приватним та державним капіталізмом. І це протиріччя було розв'язане на користь державного капіталізму. При цьому бурхливі історичні події того часу рішуче зламали застарілу феодальну надбудову Російської імперії, яка давно стала гальмом на шляху історичного розвитку суспільства. Після цього вчитель звертається до учнів з риторичним запитанням про те, як же бути з соціалістичними гаслами тих часів. Витримавши паузу та створивши ситуацію розумового напруження, вчитель продовжує проблемну лекцію. Він наводить слова відомого дослідника про те, що кожна історична епоха характеризується тільки їй одній притаманною свідомістю. Так, Англійська революція XVII ст. відбувалася під релігійними гаслами пуританства, а Французька XVIII ст. — під юридичними гаслами рівності всіх перед законом. Але, писав цей дослідник, нікому не спадає на думку називати Англійську революцію релігійною, а Французьку — юридичною. На яких же підставах жовтневі події 1917 р. називають соціалістичною революцією? — наголошує вчитель. На підставі свідомості певної історичної епохи не можна робити висновок про справжній зміст тієї ж таки епохи. Точнісінько так, як на підставі висловлювань конкретної людини про саму себе не можна робити висновки про суть тієї ж самої людини. Взагалі, треба сказати, що, як свідчить практика, революціонери чи не на другий день після революції усвідомлюють, що вони здійснили зовсім не те, що задумували. Таким чином, ні про яке будівництво соціалізму після бурхливих подій 1917-1920 рр. не могло бути й мови. Насправді ж, в країні у 1920-х рр. існував конфлікт між приватним та державним капіталізмом. Це, так би мовити, теоретично. Практично ж економіка України на початку 1920-х рр. була майже повністю зруйнована. Спроба більшовиків продовжувати політику

«воєнного комунізму» привела до того, що майже всі верстви українського села повстали проти більшовиків. Нагадавши ці факти, вчитель просить десятикласників пригадати причини тогочасних повстань українського селянства. Вислухавши відповіді учнів, вчитель підсумовує, що основною причиною цього була продовольча розкладка. Далі він просить учнів пригадати порядок її стягнення та пояснити причини незацікавленості селян у розвитку виробництва. Учні говорять, що в ті часи держава визначала на кожну селянську особу продовольчий мінімум — 30 фунтів хліба на місяць. Решта фактично конфісковувалася. Потім вчитель ставить питання про реакцію селян на таку політику більшовиків. Учні вказують, що спочатку селяни взялися за зброю. Але більшовики силою придушили селянські повстання. Тоді селяни відповіли, висловлюючись сучасною мовою, акцією громадянської непокори. Вони почали сяти хліба рівно стільки, скільки треба для власного споживання. Змусити ж селян сяти більше було неможливо. До кожного селянина не можна було приставити наглядча з зброєю. Саме тому в країні відчувалася гостра нестача продуктів харчування. Таким чином, узагальнює вчитель, продовольча розкладка вела до повної деградації села. Учням пропонується подумати над тим, яким же чином вийти з такого важкого становища і зацікавити селян в результатах своєї праці. Школярі висловлюють найрізноманітніші думки, які, в основному, зводяться до того, що треба значно зменшити розмір продрозкладки. Спираючись на думки школярів, вчитель створює проблемну ситуацію, запитавши їх про те, що робитимуть селяни з тим хлібом, який залишився б у них. При цьому вчитель нагадує учням, що в ті часи приватна торгівля була заборонена. В такий спосіб на уроці виникає ситуація значного розумового ускладнення. Зрештою, десятикласники доходять висновку, що просте зменшення розміру розкладки проблеми не розв'яже. Після цього вчитель продовжує проблемний виклад навчального матеріалу. Він повідомляє, що більшовики пішли на заміну продовольчої розкладки продовольчим податком (водночас з дозволом приватної торгівлі хлібом). При цьому змінилася не тільки назва, але й сам принцип стягнення податку. Під час розкладки вилучалися так звані «надлишки» хліба. Розмір же податку залежав від площі орної землі, яку обробляв селянин. Крім того, продовольчий податок мав фіксований розмір і не змінювався протягом всього календарного року. Далі вчитель запитує учнів: *чому продовольча розкладка руйнувала сільськогосподарське виробництво, а продовольчий податок стимулював його розвиток?*

Створивши ситуацію розумового ускладнення, вчитель продовжує проблемний виклад навчального матеріалу. Він повідомляє школярам, що більшовики пішли на заміну

продовольчої розкладки продовольчим податком. При цьому змінилася не тільки назва, а й змінився сам порядок стягнення його. Якщо під час розкладки вилучалися всі так звані «надлишки» хліба, то продовольчий податок стягувався інакше. Його розмір залежав вже від заможності селянської родини. Він же, в свою чергу, визначався площею орної землі, яку обробляла селянська сім'я. Саме цим можна пояснити, що в часи розкладки селянство скоротило, і доволі суттєво, площі орної землі. В умовах же продовольчого податку селянин заздалегідь знав, скільки хліба він мусить здати державі. Тим більше, що податок встановлювався на самому початку року та залишався незмінним. Саме тому продовольчий податок стимулював сільськогосподарське виробництво, а розкладка його руйнувала.

Після цього вчитель пропонує десятикласникам розглянути основні питання, пов'язані з розвитком промисловості в роки НЕПу. Він наголошує, що перехід до нової політики супроводжувався намаганням держави зберегти за собою так звані командні висоти в економіці: важку промисловість, кредитно-фінансову систему, шляхи сполучення та зовнішню торгівлю. Дрібні та середні підприємства передавалися в оренду трудовим колективам або колишнім власникам. Практика навчання переконливо доводить, що саме в цьому місці шкільної проблемної лекції вчителю доцільно з'ясувати в процесі співбесіди зі школярами причини саме такого підходу більшовиків до промислової політики. Учні, як правило, вказують на те, що в разі передачі перерахованих галузей народного господарства в приватні руки більшовики втратили б владу. На це вчитель говорить, що такий підхід правильний, але недостатній. Можливо, зрозуміти економічну сторону цього питання учням допоможуть такі факти. Підприємства, що передавалися в оренду, були невеликими за розмірами та виробляли продукцію масового вжитку. Такі підприємства могли давати прибуток доволі швидко. А ті, які залишалися в державній власності, виробляли засоби виробництва, тобто найрізноманітніші знаряддя праці. Вони ж вимагали значних капіталовкладень, яких у приватних власників не було. Саме в такий спосіб можна формувати у школярів розуміння зв'язку між економікою та політикою. Відомо, що політика впливає з економіки (яка економіка, така і політика). Але в той же час політика може активно впливати на економіку.

Продовжуючи проблемний виклад навчального матеріалу, вчитель привертає увагу учнів до того факту, що в роки НЕПу в країні фактично існували два сектори промисловості: державний та приватний. Державний сектор промисловості був надзвичайно монополізованим та характеризувався повною відсутністю конкуренції — важливого механі-

зму ринкової економіки. Приватний же сектор мав дуже високий рівень розвитку конкурентної боротьби між підприємствами. Крім того, в промисловості фактично існували дві протилежні системи оподаткування. В державному секторі економіки існував податок на прибуток (державна вилучала весь прибуток таких підприємств до державного бюджету). У приватному секторі існував податок на майно перш за все виробничого призначення. Його роль виконувала орендна плата, розмір якої залежав від розміру підприємства.

Продовжуючи лекцію, вчитель пропонує учням розглянути наслідки такої ситуації. Вчитель говорить, що вже в перші роки НЕПу (точніше, в Україні) вже у 1923 р. спалахнула криза збуту промислової продукції. Селянам необхідно було продавати в 3 — 4 рази більше продукції, ніж до революції, щоб купити необхідні промислові товари. Виникли так звані «ножиці цін» на промислові та сільськогосподарські товари. В результаті, в країні різко скоротився грошовий обіг, почалися масові затримки з виплатою зарплати. До того ж голова ВРНГ (Вища рада народного господарства) Г.П'ятаков надіслав господарським керівникам директиву про те, що підприємства повинні прагнути до отримання максимальних прибутків за будь-яких умов. Виконувати цю директиву господарники почали найпростішим шляхом. Вони просто почали підвищувати, при чому необгрунтовано, ціни на свою продукцію. А це привело до ще більшого загострення кризових явищ не тільки в економіці, але й в усьому суспільстві.

Виклавши ці факти, вчитель просить учнів їх пояснити. Школярі вказують, що в часи НЕПу важка промисловість була державною монополією. Саме тому в цій галузі народного господарства не було такого ринкового «обмежувача» цін, яким є конкуренція. Що ж стосується сільськогосподарського виробництва, то такий механізм обмеження росту цін існував. А якщо до того ж врахувати, що за розпорядженням Г. П'ятакова господарникам були дозволені будь-які методи отримання високих прибутків, то доволі легко уявити собі ту цінову ситуацію, яка склалася в Україні в той час. Державний сектор економіки, користуючись своїм монополічним становищем, почав просто-напросто піднімати ціни. Приватний сектор цього зробити не міг тому, що це не дозволяла конкуренція. Таким чином, підсумовує вчитель, зростання цін та «криза збуту» виявилися дуже тісно пов'язаними між собою.

Продовжуючи проблемний виклад навчального матеріалу вчитель наводить думку деяких тогочасних економістів, які доводили на підставі аналізу економічного становища, що нова економічна політика має дуже багато суперечностей. Дрібні підприємства розвиваються та отримують прибутки за раху-

нок розширення виробництва, а державний сектор економіки, отримуючи прибутки за рахунок підвищення цін, фактично перебуває в ситуації застою. В той же час більшовицькі політики доводили, що дрібні підприємства є ворогами соціалізму. На думку більшовиків, соціалізм може спиратися тільки на велику промисловість, яка в роки НЕПу перебувала в стані застою і не мала від такої політики ніякої користі. Інші ж доводили зовсім протилежне. Вони писали, що ситуація, коли від політики НЕПу виграє дрібна промисловість, безумовно, вигідна радянській владі. Треба боятися не зростання дрібного капіталу, а продовження ситуації економічної розрухи в країні. Саме це є найбільш небезпечним для держави і суспільства. Після цього для обговорення учням пропонується питання: *чому вже в перші роки НЕПу дрібна промисловість розвивалася дуже швидко, а велика важка перебувала в стані застою? Десятикласники висловлюють найрізноманітніші думки та після певного обговорення доходять висновку, що дрібні підприємства, які виготовляли предмети масового споживання, в ті роки розвивалися дуже швидко внаслідок цілої низки причин, а саме:*

— такі підприємства мали дуже широкий ринок збуту своєї продукції;

— виробництво товарів масового вжитку давало можливість дуже швидкого отримання прибутків;

— ці підприємства не потребували таких великих капіталовкладень, як важка промисловість;

— в цій галузі промисловості існувала конкуренція, яка штовхала вперед виробництво;

— величезне значення мала також податкова політика, а саме податок на майно (орендна плата), яка не обмежувала прибуток і тим самим стимулювала виробництво.

Взагалі, треба сказати, що світова практика господарювання переконливо доводить можливість існування двох, до певної міри протилежних, систем оподаткування. Податками може обкладатися прибуток як підприємств, так і кожної окремої людини. Це, так би мовити, податок на прибуток. Але можна обкладати податком і майно, перш за все виробничого призначення. Розглянемо більш докладно всі можливі наслідки застосування обох податкових систем. Якщо застосовується податок на прибуток, то, як правило, виникає ситуація, коли безпосередній виробник не зацікавлений в розширенні свого виробництва. Логіка його поведінки пояснюється тим, що, чим більше він отримує прибутку, тим більше в нього вилучить держава у вигляді податків. Наочною ілюстрацією цього є продовольча розкладка в часи «воєнного комунізму». Оскільки селяни виявилися незацікавленими в розвитку виробництва, вони почали скорочувати посівні площі та виробляти хліба рівно стільки, скільки треба було для

власного споживання. Тим самим вони демонстрували повну «відсутність» будь-яких надлишків сільгосппродукції. В разі, коли такі надлишки все-таки були, селяни їх ховали. І ніякі продовольчі загони більшовиків проти цього нічого не могли вдіяти. На сучасному етапі розвитку України підприємства ведуть себе аналогічно. Вони або скорочують виробництво, або приховують свої прибутки методами подвійної бухгалтерії, тобто ховаються «в тіні». І ніякі заходи держави не можуть проти цього нічого вдіяти. У випадку ж застосування податку на майно логіка поведінки виробника буде зовсім іншою. Такий податок не обмежує прибутків виробника. Чим більше буде вироблено продукції, тим більше коштів залишиться виробникові після сплати податку на майно, який має до того ж фіксований характер та не змінюється протягом доволі тривалого часу. Але повернемося до безпосереднього викладу ходу проблемної лекції.

Отже, продовжує вчитель, в той час у державному секторі економіки фактично існував податок на прибуток (держава вилучала весь прибуток таких підприємств до державного бюджету), позбавляючи підприємства будь-яких стимулів до розвитку. Вчитель просить школярів пояснити, чому так сталося.

Після того, як в процесі співбесіди всі необхідні висновки будуть зроблені, вчитель повертає увагу учнів ще раз до того, що, на думку переважної більшості більшовиків, основою соціалізму є велика важка промисловість. Це дозволить пояснити школярам причини занепаду НЕПу у майбутньому та розкрити причини політики індустріалізації, уникнувши при цьому надмірної політизації цього питання, що так властиве, на жаль, сучасним шкільним підручникам.

Однак продовжимо висвітлення ходу проблемної лекції для старшокласників. Характеризуючи розвиток промисловості та сільського господарства України в роки НЕПу, вчитель наводить такі факти.

Згідно з статистичними даними 1925 р. шкіряна промисловість України перевищила рівень 1913 р. майже на 100%, текстильна — на 24%, швейна — на 12%. В одному з офіційних документів того часу відзначалося, що в жодній частині Радянського Союзу відродження промисловості не відбувалося такими швидкими темпами, як в Україні. Відносно сільського господарства треба сказати, що в середині 20-х рр. виробництво хліба в Україні досягло того рівня, який був напередодні першої світової війни. В той же час виробництво товарного хліба навіть не досягло рівня 1913 р.

Практика навчання свідчить, що десятикласники доволі легко пояснюють ті факти, які стосуються розвитку промисловості. Але відчують значні ускладнення, пояснюючи становище в сільському господарстві. І це

незважаючи на те, що раніше, а саме під час розгляду економічних проблем в темі, присвяченій визвольним змаганням українського народу у 1917—1920 рр., з подібною ситуацією вони вже зустрічалися. Таке становище є переконливим доказом того, що десятикласники відчувають труднощі під час віддаленого переносу раніше засвоєних знань. Для подолання цієї досить складної пізнавальної ситуації доцільно навести деякі додаткові факти. Так, вчитель говорить, що під час НЕПу прошарок середняків в українському селі збільшився майже в 1,5 рази порівняно з тим, який спостерігався напередодні першої світової війни. Середняцькі господарства володіли, як правило, «трудовою» нормою землі, тобто такою її площею, яку могла обробити одна селянська родина без застосування найманої робочої сили. Після цього вчитель пропонує учням подумати над тим, хто був основним постачальником товарного хліба на українському ринку до першої світової війни. Десятикласники пригадують, що товарний хліб тоді постачали на ринок або заможні селянські господарства, або великі поміщицькі маєтки. В результаті бурхливих подій 1917—1920 рр. поміщицькі маєтки були ліквідовані, а кількість заможних селянських господарств значно зменшилася. Так чим же пояснити зменшення виробництва товарного хліба в Україні в 1920-х рр. порівняно з 1913 рр.? Десятикласники говорять, що це пояснюється тим, що середняцькі господарства виробляють хліб в основному для власного вжитку, а не на продаж. Середняцькі господарства — це, так би мовити, замкнені або натуральні господарства. В той же час міста, які продовжували розвиватися, вимагали збільшення виробництва продуктів харчування, промисловість — збільшення виробництва сировини. Село ж було не в змозі задовольнити ці потреби. Крім того, в промисловості спостерігалось ще одне негативне явище. Як відзначається в офіційних документах того часу, в Україні у 14 найважливіших галузях промисловості середньодобова продуктивність праці на одного робітника збільшилася на 23,3% за період з 1922 по 1929 рр. В той же час заробітна плата збільшилася на 90%. При цьому найбільш значним був цей розрив у важкій та видобувній промисловості. Повідомивши цей факт, вчитель просить десятикласників пояснити: до яких наслідків могло привести таке становище. До того ж учням пропонується пояснити, чому такий розрив між продуктивністю праці та заробітною платою спостерігався насамперед у важкій та видобувній галузях.

Після деяких роздумів та суперечок десятикласники висловлюють думку про те, що така невідповідність між рівнем продуктивності праці та рівнем її оплати говорить про низькі темпи технічного прогресу у перерахованих галузях промисловості. Як відомо,

важка та видобувна промисловість перебували у монополійній власності держави. Саме тому в цих галузях була повністю відсутня конкуренція, яка в ринкових умовах є стимулом до технічного прогресу. Оскільки її не було, то перераховані галузі могли розвиватися тільки за рахунок залучення додаткової робочої сили.

Щоб це зробити, державні підприємства просто-напросто підвищували заробітну плату робітникам. Зрештою, це могло привести до значного збільшення грошової маси в обігу, ще більшому росту цін на промислову продукцію та зростанню «ножиць цін» з усіма негативними наслідками.

Підводячи підсумки шкільної проблемної лекції, вчитель говорить, що нова економічна політика не була та й не могла бути своєрідним обхідним шляхом до «соціалізму», як здавалося більшовикам. Глибокий та неупереджений аналіз соціально-економічних відносин того часу доводить, що проблеми НЕПу набагато складніші. Їх опрацювання вимагає дуже значних зусиль як істориків, так і фахівців інших галузей наукових знань.

По-перше, лише на основі «соціалістичних» гасел більшовиків не можна робити висновків про те, що переворот 1917 р. та подальші криваві події були «соціалістичними» по суті. Насправді ж, хоч це і не загальноприйнята точка зору в науці, але автору статті вона здається достатньо обґрунтованою, характер цих подій був зовсім інший. Ці події розв'язували суперечність між державним та приватним капіталізмом в економіці, та, як показали подальші історичні події, розв'язали її на користь державного капіталізму. Паралельно була зруйнована повністю застаріла феодальна надбудова Російської імперії, яка гальмувала подальший розвиток суспільства.

Більшовицька партія було насправді партією державного капіталізму, яка лише висувала соціалістичні гасла. Взагалі ж треба сказати, що державно-монополістичний капіталізм характеризується «соціалістичною» фразеологією.

По-друге, НЕП — це історичний період, який характеризувався боротьбою в економіці між державним та приватним капіталізмом.

По-третє, нова економічна політика характеризується цілою низкою доволі гострих протиріч. Це і криза збуту промислової продукції, і «ножиці цін», і низький рівень виробництва товарного хліба, і розрив між розвитком різних галузей промисловості. Саме тому на кінець 1920-х рр. ця політика вичерпала себе. У суспільстві почався новий період історичного розвитку. Але це вже тема для іншої шкільної проблемної лекції.

Таким чином, вікові особливості учнів 10-го класу дозволяють використовувати шкільну проблемну лекцію як ефективну форму підвищення теоретичних знань старшокласників.